

Marek Wojnar

<https://orcid.org/0000-0002-7639-8321>

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Myśl polityczna Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w drugiej połowie lat trzydziestych w świetle nowych dokumentów

Zarys treści: Artykuł opiera się na wcześniej nieznanymi źródłach ze spuścizny Mykoły Kapustianskiego i Mychajła Seleszki z Archiwum Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w Kijowie. Na podstawie tych dokumentów dokonałem analizy myśli politycznej OUN w drugiej połowie lat trzydziestych w trzech związanych ze sobą obszarach tematycznych. Po pierwsze, opisałem stosunek ukraińskich nacjonalistów do Żydów, po drugie, dokonałem analizy myśli Mychajła Kołodzinskiego, po trzecie zaś, poświęciłem swoją uwagę problemowi orientacji politycznej OUN w przeddzień II wojny światowej.

Outline of content: The article is based on previously unknown sources from the legacy of Mykola Kapustiansky and Mykhailo Seleshko from the Archive of the Organization of Ukrainian Nationalists in Kyiv. Based on these documents, I analysed the political thought of the OUN in the second half of the 1930s in three related thematic areas. First, I described the attitude of Ukrainian nationalists towards Jews. Secondly, I analysed the thought of Mykhailo Kolodzinsky, and thirdly, I devoted my attention to the problem of the political orientation of the OUN on the eve of World War II.

Słowa kluczowe: myśl polityczna, ukraiński nacjonalizm, imperializm, doktryna wojenna, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, Żydzi, Mychajło Kołodzinski, Mychajło Seleszko

Keywords: political thought, Ukrainian nationalism, imperialism, military doctrine, Organization of Ukrainian Nationalists, Jews, Mykhailo Kolodzinsky, Mykhailo Seleshko

Dzieje Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (Організація українських націоналістів – OUN) w okresie międzywojennym to jedno z intensywniej badanych zagadnień z historii Ukrainy w XX w. Zarazem nasza wiedza o poszczególnych okresach działalności OUN jest nierównomierna. Stosunkowo dużo wiemy

o pierwszych kilku latach istnienia organizacji. Wiedza ta bazuje głównie na bogatym zbiorze dokumentów proveniencji OUN-owskiej, które przechowywane są w kijowskim Archiwum Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (Архів Організації Українських Націоналістів у Києві – AOUN), Centralnym Archiwum Wyższych Organów Władzy i Samorządu Ukrainy w Kijowie (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – CDAWOW), Centralnym Archiwum Organizacji Społecznych Ukrainy w Kijowie (Центральний державний архів громадських об'єднань України – CDAGO), a także Archiwum Narodowym w Pradze (Národní archiv – NA). Znaczna część znajdujących się tam dokumentów została opublikowana. W pierwszej kolejności należy wspomnieć o serii dokumentów z AOUN, wydanej przez kijowskie Wydawnictwo im. Ołeny Telihi¹. Oprócz tego Anatolij Kentij opublikował znajdującą się w CDAGO korespondencję referenta propagandy Prowodu Ukraińskich Nacjonalistów Wołodymyra Martynecia z liderem organizacji Jewhenem Konowalcem², a Wołodymyr Murawski opracował materiały kongresu założycielskiego OUN ze zbiorów NA³. Co więcej, już na emigracji opublikowano cztery tomy zapisków przedstawiciela OUN we Włoszech Jewhena Onackiego (pierwszy tom w 1954 r. w Argentynie, kolejne trzy w latach osiemdziesiątych w USA), zawierających łącznie kilkaset listów działaczy nacjonalistycznych⁴.

Odmienne wygląda kwestia znajomości dziejów OUN w latach 1935–1939. W przypadku tego okresu do tej pory badacze wykorzystywali w swoich pracach stosunkowo niewielką liczbę dokumentów wytworzonych przez samych nacjonalistów. Sytuacja taka miała kilka przyczyn. Po pierwsze, materiały CDAGO, CDAWOW oraz NA pierwotnie pochodzą ze zbioru praskiego zespołu Muzeum Walki Wyzwoleńczej Ukrainy, których lwią część dotyczy okresu sprzed 1934 r. (w połowie tego roku czechosłowacki ośrodek OUN został zlikwidowany, później działała tam już tylko referentura kulturowa). Po drugie, jak do tej pory nie zostały wydane kolejne tomy zapisków Onackiego, chociaż jak wynika z listu samego działacza OUN do Lubomyra Wynara, przygotował on nie cztery, a osiem tomów

¹ *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. 1: 1927–1930, уп. Ю. Черченко, О. Кучерук, Київ 2005; *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. 2, ч. 1: 1931–1934, уп. Ю. Черченко, Київ 2010; *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. 2, ч. 2: *Листування Є. Коновальця з Д. Адрієвським. 1927–1934*, уп. Ю. Черченко, Київ 2007; *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. 3: *Листування Євгена Коновальця з представниками Української Стрілецької Громади в Канаді*, уп. Ю. Черченко, Київ 2018.

² *Я б'ю в дзвін щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки. Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930*, уп. А. Кентій, Київ 2003.

³ *Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. Документи і матеріали*, ред. В. Муравський, Львів 2006.

⁴ Є. Онацький, *У вічному місті. Записки українського журналіста*, Буенос Айрес 1954; *idem, У вічному місті – II. Записки українського журналіста. 1931–1932 роки*, Торонто 1981; *idem, У вічному місті – III. Записки українського журналіста 1933 рік*, Торонто 1985; *idem, У вічному місті – IV. Записки українського журналіста 1934 рік*, Торонто 1989.

zapisek za lata 1931–1938⁵. Materiały te znajdują się w archiwum Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki w Nowym Jorku. Wreszcie, dotychczas wykorzystywane przez badaczy materiały AOUN, odnoszące się do tego okresu, są znacznie słabiej reprezentowane aniżeli te, które dotyczą okresu sprzed 1934 r.⁶ Tendencję tę widać również w wydaniach źródłowych, które są mniej liczne i skromniejsze objętościowo⁷. Sytuacja ta powoduje, że nasza wiedza dotycząca dziejów OUN w tym okresie jest dalece niepełna, a co gorsza, w znacznym stopniu zależna od niejednokrotnie tendencyjnych wspomnień samych nacjonalistów⁸.

Tymczasem mowa o okresie w wielu aspektach kluczowym dla historii OUN. To w latach 1935–1939 kształtował się stosunek ukraińskich nacjonalistów do niemieckich Niemiec, wtedy opracowano koncepcje wystąpienia zbrojnego wymierzonego przeciwko Polsce i Związkowi Sowieckiemu, wówczas wydano też prace teoretyczne poświęcone stosunkowi do Żydów, gdzie portretowano ich jednoznacznie negatywnie. Wreszcie mowa o okresie, w którym ukraińscy nacjonałiści po raz pierwszy aktywnie zaangażowali się w działania o charakterze nie tylko organizacyjnym, politycznym i terrorystycznym, lecz również zbrojnym. Miało to miejsce w latach 1938–1939 na Zakarpaciu.

Tak więc analiza nieznanych do tej pory dokumentów może nam powiedzieć więcej na temat tego, czym była OUN w drugiej połowie lat trzydziestych. Takie dokumenty udało mi się odnaleźć w AOUN podczas częściowej kwerendy w grudniu 2018 w nieuporządkowanych archiwaliach referenta wojskowego Kierownictwa Ukraińskich Nacjonalistów (Провід українських націоналістів – PUN) Mykoły Kapustianskiego⁹ oraz sekretarza PUN Mychajła Seleszki¹⁰. Spośród tych zbiorów

⁵ Jak wyżej zaznaczyłem, pierwszy tom zapisek odnosi się do 1930 r. Лист Є. Онацького до Л. Винара від 4 вересня 1971 р., в: Л. Винар, *Євген Онацький – честність з нацією 1894–1979*, Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто 1981, с. 21.

⁶ Mam tu na myśli zwłaszcza następujące sprawy: ф. 1, оп. 1, сп. 93 (Італійський терен. Листування); ф. 1, оп. 1, сп. 118 (Теоретичні матеріали до II конгресу ОУН); ф. 1, оп. 2, сп. 466 (М. Колодзінський, *Военна доктрина українських націоналістів*). Wykorzystywana jest również korespondencja znajdująca się w przechowywanych w AOUN dokumentach Konowalca.

⁷ М. Колодзінський, *Военна доктрина українських націоналістів*, ред. В. Рог, Київ 2019; М. Колодзінський, *Націоналістичне повстання. Розділ з праці Военна доктрина українських націоналістів*, в: О. Зайцев, *Военна доктрина Михайла Колодзінського, „Україна Модерна”* (2013), № 20, с. 257–295; Ю. Черченко, *Листування Леоніда Мосендза з Михайлом Селешкоком (1938–1939 рр.)*, „Пам’ятки. Археографічний щорічник” 9 (2008), с. 3–23; *idem*, *Євген Коновалець про підготовку другого конгресу ОУН, „Український визвольний рух”* (2013), № 18, с. 7–24.

⁸ Przykładem tychże mogą być memuary Jewhena Wreciony. О. Волянський [Є. Врецьона], *Розлам в ОУН – його причини і наслідки*, „Вісник ООЧСУ” (1948), № 4, 5.

⁹ Mykoła Kapustianski (ur. 1881) był generałem armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Internowany po zakończeniu walk w obozie w Kaliszu, w 1923 r. wyjechał do Francji. Od 1929 r. związany z OUN, w której pełnił funkcję referenta wojskowego.

¹⁰ Mychajło Seleszko (ur. 1901) służył w Ukraińskiej Armii Halickiej, studiował na Ukraińskiej Akademii Gospodarczej w Podiebradach, w 1929 r. wstąpił do OUN, od 1931 r. był osobistym sekretarzem Jewhena Konowalca, a następnie Andrija Melnyka. Początkowo mieszkał w Niemczech, a w omawianym okresie przebywał w Szwajcarii.

cenniejszy jest drugi z nich, zawierający kilkaset listów działaczy nacjonalistycznych z omawianego okresu (głównie z lat 1938–1939)¹¹. Z kolei wśród spuścizny Kapustianskiego znajdują się wartościowe dokumenty dotyczące koncepcji wojskowej OUN, spośród których za najważniejszy należy uznać nieznaną wcześniej pracę Mychajła Kołodzinskiego¹² „Wojna partyzancka” (ukr. „Partyzanśka Wijn”) o objętości 113 arkuszy.

Dokumenty te stanowią z jednej strony wartościowy materiał do analizy strategii politycznej OUN wobec zagadnienia Zakarpacia, z drugiej poszerzają naszą wiedzę o ideologii i koncepcji nacjonalistów w tym okresie. W niniejszym tekście koncentruję się na drugim wyszczególnionym obszarze tematycznym. Ten zaś można podzielić na trzy związane ze sobą zagadnienia. Po pierwsze, mowa tu o stosunku OUN do Żydów. Z tym tematem częściowo wiąże się zagadnienie koncepcji politycznych i wojskowych Kołodzinskiego, który w 1938 r. w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów” sformułował plan powstania narodowego połączonego z czystką etniczną na Polakach i Żydach. „Nowe dokumenty” rozszerzają naszą wiedzę zarówno o kształtowaniu się poglądów tego działacza, jak i o rozwoju doktryny wojskowej OUN. Wreszcie trzecim obszarem tematycznym jest zagadnienie orientacji politycznych ukraińskiego nacjonalizmu w przeddzień II wojny światowej. Z uwagi na fakt, że poszczególne zagadnienia związane z tematem artykułu zostały już omówione w literaturze przedmiotu¹³, w niniejszym tekście skupiłem się na analizie tytułowych „nowych dokumentów”. Kończąc ten wstęp, chciałem wyrazić podziękowania pod adresem pracownika Instytutu Archeografii i Źródłoznawstwa Narodowej Akademii Nauk Jurija Czerczenki, który nie tylko umożliwił mi komfortową pracę w AOUN, lecz również pomógł mi w odczytaniu niektórych rękopisów Kołodzinskiego.

Jak wyżej zaznaczyłem, pierwszym istotnym zagadnieniem z obszaru myśli politycznej, obecnym w „nowych dokumentach” (głównie w korespondencji Seleszki), jest problem stosunku ukraińskich nacjonalistów do Żydów. Ten stosunek, jak pokazują istniejące już opracowania Ołeksandra Zajcewa¹⁴, Marca Carynnyka¹⁵

¹¹ Ze spuścizny Seleszki w obiegu naukowym funkcjonuje tylko obejmująca łącznie sześć listów korespondencja Seleszki i Leonida Mosendza opublikowana przez Jurija Czerczenkę. W niniejszym tekście bazuję na Ю. Черченко, *Листування Леоніда Мосендза...*

¹² Mychajło Kołodzinski (ur. 1902) był działaczem Ukraińskiej Organizacji Wojskowej, a następnie referentem wojskowym Krajowej Egzekutywy OUN. Po kilkukrotnych aresztowaniach wyjechał za granicę. Jesienią 1933 r. spotkał się w Mediolanie z Ante Pavelicem, a następnie trafił jako instruktor do obozów szkoleniowych ustaszów we Włoszech. Po zamachu w Marsylii (9 października 1934) internowany na Wyspach Liparyjskich. Później działał w referaturze wojskowej OUN. Zginął w marcu 1939 r. na Zakarpaciu.

¹³ Por. m.in.: М. Посівнич, *Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках*, Львів 2010, s. 58–83; О. Зайцев, *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії*, Київ 2013, s. 261–281, 312–326; *idem*, *Воєнна доктрина Михайла Коłodзінського...*, s. 245–256.

¹⁴ О. Зайцев, *Український інтегральний націоналізм...*, s. 279–281.

¹⁵ М. Carynnyk, *Foes of our rebirth. Ukrainian nationalist discussions about Jews*, „Nationalities Papers” (2011), no. 3, s. 315–352; *idem*, „Knife in the Back of Our Revolution”: A Reply to

czy Jurija Radczenki¹⁶, stawał się w drugiej połowie lat trzydziestych coraz bardziej nieprzychylny. Popularność zyskały postulaty separacji Ukraińców od Żydów oraz deportacji tych ostatnich. Członek PUN i redaktor „Ukraińskiego Słowa” w Paryżu Wołodymyr Martyneć odrzucił możliwość asymilacji Żydów z przyczyn rasowych¹⁷. Jeszcze dalej szli byli działacze Krajowej Egzekutywy (KE) OUN (wówczas przebywający na emigracji). Kołodzinski kreślił wizję powstania nacjonalistycznego połączonego z czystkami etnicznymi na Polakach i Żydach¹⁸, z kolei w poglądach Jarosława Stećki widać przekonanie o istnieniu ogólnoswiatowego spisku żydowskiego¹⁹.

Korespondencja Seleszki stanowi cenne uzupełnienie naszej wiedzy. W listach z tego zbioru Żydzi portretowani są w sposób negatywny. Pojawiają się wątki łączące ich nie tylko z bolszewikami²⁰, lecz w sposób pośredni również z masonerią. W liście z 23 lutego 1939 r. Seleszko przekonywał Martynecia, ażeby ten umieścił tłumaczenie swojej broszury *Żydowski problem na Ukrainie* we francuskim czasopiśmie „Le Porc Epic”. Seleszko charakteryzował je jako „sympatyczne czasopisemko, bo przeciwko Żydom, masonom, bolszewikom, a za nami”²¹. Negatywny stosunek Seleszki do ludności żydowskiej widać także z jego skądinąd niecelnej oceny relacji niemiecko-francuskich po układzie monachijskim. Jak pisał: „A ot francusko-niemiecka przyjaźń – to wszystkim gwoździak w głowę, szczególnie Żydom, którzy myśleli, że dla ich pięknych oczu wszyscy są gotowi zjeść Hitlera. To zimny prysznic na ich rozgrzane głowy”²². W korespondencji Seleszki pojawia się pewien, stosunkowo słabo akcentowany w innych źródłach, aspekt stosunku nacjonalistów do Żydów, a mianowicie oddzielenie od siebie

Alexander J. Motyl's "The Ukrainian Nationalist Movement and the Jews. Theoretical Reflections on Nationalism, Fascism, Rationality, Primordialism, and History", https://www.academia.edu/6313351/A_Knife_in_the_Back_of_Our_Revolution_A_Reply_to_Alexander_J._Motyls_The_Ukrainian_Nationalist_Movement_and_the_Jews_Theoretical_Reflections_on_Nationalism_Fascism_Rationality_Primordialism_and_History (dostęp 20.03.2020).

¹⁶ Ю. Радченко, *Забуте насилля. Карпатська Україна та євреї (1938–1939)*, <http://uamoderna.com/md/radchenko-carpathian-sich> (dostęp 20.03.2020).

¹⁷ В. Мартинець, *за зуби й пазури нації*, Париж 1937, s. 150; *idem*, *Жидівська проблема в Україні*, в: *Альманах. Ідея в наступі*, Париж 1938, s. 31, 36–38.

¹⁸ [М. Колодзінський], *Военна доктрина українських націоналістів*, Архів Організації Українських Націоналістів у Києві (dalej: АОУН), ф. 1, оп. 2, сп. 466, арк. 137–138.

¹⁹ Wyszczególniony niżej tekst Carynnyka zawiera ważne reprodukcje dokumentów m.in. ze zbiorów Ukraińskiego Ośrodka Kultury i Oświaty w Winnipegu. [Я. Стецько], *Замітки до реферату про культуру...*, АОУН, ф. 1, оп. 2, сп. 25, арк. 218; М. Carynnyk, *„Knife in the Back of Our Revolution”...*

²⁰ Лист М. Селешка від 19.12.1938 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані; Лист М. Селешка до В. Мартинця (без дати), АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

²¹ Лист М. Селешка до В. Мартинця від 23.02.1939 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

²² Лист М. Селешка до Доктора від 24.11.1938 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

poziomu relacji prywatnych oraz wymiaru politycznego. Relacjonując w jednym z listów położenie żydowskich emigrantów z Niemiec w Szwajcarii, działacz OUN pisał: „Jeszcze podam Panu jedno: w tym pensjonacie, gdzie mieszkam jest wielu Żydów z Niemiec. Są pomiędzy nimi rozumni, ale są i tacy, którzy chcieliby, aby na każdym kroku się nad nimi litowano. Z ludzkiej strony jest to zrozumiałe, ale za to z politycznej w żadnym razie nie mogę sobie na to pozwolić, dlatego nie raz docinam im jak tylko mogę”²³.

Najważniejszym z nowych źródeł dotyczących stosunku nacjonalistów ukraińskich do Żydów jest wszakże list Martynecia do Seleszki z 23 lutego 1939 r. List ten stanowi odpowiedź działacza PUN na krytykę jego broszury *Żydowski problem na Ukrainie* ze strony Seleszki (póki co listu z tą krytyką nie udało się odnaleźć). Na samym wstępie Martynec stwierdzał, że autor krytyki broszurę „przeczytał”, ale jej „nie przetrawił”. Następnie uznał, iż „Książka pisana [nie] dla nas wewnątrz, ale na zewnątrz i ma ona przekonać ludzi nie naszego światopoglądu, i paraliżować kontrpropagandę, nie tylko żydowską, ale [też] wszelkich ludzi «miękkiego» serca i innych kosmopolitów-humanistów-socjalistów, a zarazem postawić w sytuacji bez wyjścia cudzoziemców, którzy dostali ją w ręce niby, naprawdę Ukraińcy nie mają innego wyjścia”²⁴.

To stwierdzenie jest ważne, bo pokazuje, iż rzeczywistej koncepcji politycznej ukraińskiego nacjonalizmu integralnego nie można opisywać wyłącznie na podstawie nakierowanych na „zewnątrznego odbiorcę” książek i broszur, a tym bardziej w oparciu o oficjalne postanowienia kongresów OUN. Potwierdzeń tego skądinąd logicznego wniosku można znaleźć znacznie więcej w źródłach pozostawionych przez nacjonalistów. Rozumiał to nawet adresat listu Seleszko, który w grudniu 1938 r. pisał do swojego przyjaciela, poety Łeonida Mosendza: „pisanie prawdy w naszej prasie jest niemądre, bo to woda na cudzy młyn dla obcych agitatorów [...]. Zawsze i wszędzie pisze się z taktycznych względów w sposób upiękuszony”²⁵. W dalszej części omawianego listu Martynec wyjaśniał, co naprawdę miał na myśli, kiedy formułował niektóre zdania, jakie znalazły się w *Żydowskim problemie na Ukrainie*. W broszurze redaktor „Ukraińskiego Słowa” napisał, że „pogromy nie wchodzą w rachubę”²⁶. Takie sformułowanie mogło powodować u czytelnika wrażenie, że autor z powodów humanistycznych sprzeciwia się pogromom. Uległ mu nawet Seleszko, którego krytykę wszakże wywołał fakt, iż redaktor „Ukraińskiego Słowa” odżegnuje się od tej metody „rozwiązania” „zagadnienia żydowskiego” na Ukrainie. Tymczasem Martyneciowi chodziło o coś zgoła odmiennego. Jak tłumaczył:

²³ Лист М. Селешка до Доктора від 21.11.1938 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

²⁴ Лист В. Мартинця до М. Селешка від 23.02.1939 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

²⁵ Лист М. Селешка до Л. Мосендза від 22 грудня 1938 р., в: Листування Леоніда Мосендза..., с. 12.

²⁶ В. Мартинець, *Жидівська проблема...*, с. 44.

Oto np. niby autor uważa pogromy za niehumanitarne. Niczego takiego w książce nie ma. Jest tam wyrażenie: – „nie wchodzą w rachubę”, i to w tym znaczeniu, że pogromami nie można zniszczyć wszystkich [podkreślenie oryginalne] 3 1/4 miliona Żydów. To i Pan stwierdza w krytyce, i to stwierdza bardzo szeroko na 3 stronie. I ba, autor nie tylko nie wyklucza pogromów, ale o takiej możliwości pisze na stronie 31 (przedostatni akapit, mówiąc że „kolonizacja będzie zmieciona przez ukraińską rewolucję narodową, i to będzie zmieciona żywiołowo, nawet bez ingerencji i przedsięwzięć ukraińskiej władzy”²⁷). Jednakże to nie będzie środkiem, dzięki któremu zniknie u nas żydostwo²⁸.

Pogromy Martyneć dopuszczał, lecz nie były według niego efektywne. Aby przekonać Seleszkę, przywoływał przykłady pogromów na Ukrainie w latach 1917–1918 oraz w czasach Hajdamaczyzny, a także pogromów w Hiszpanii. Wszystkie one nie doprowadziły do usunięcia Żydów. Martyneć krytykował również twierdzenie Seleszki, zgodnie z którym „pogromy są możliwe tylko w szczycie wojny i rewolucji narodowej”. Jego zdaniem przeczył temu przykład wydarzeń na Ukrainie Karpackiej, gdzie „miała miejsce rewolucja narodowa, a mimo wszystko pogromów nie było, chociaż ziemia ta jest najbardziej uciskana przez Żydów”²⁹.

Jak już wiemy z broszury, do której odnosi się list, Martyneć za najbardziej perspektywiczne środki „rozwiązania” kwestii żydowskiej uznawał izolację, a w dalszej kolejności emigrację ludności żydowskiej³⁰. W liście precyzował swój stosunek do tych środków. W ocenie Martynecia izolacja miałaby stymulować dobrowolną emigrację oraz wymieranie ludności żydowskiej. Z kolei emigracja przymusowa napotykałaby szereg problemów technicznych. Jeżeli już miałaby być prowadzona, to „nie naraz, bo na to potrzeba byłoby choćby 81 850 wagonów, biorąc 40 Żydów do jednego wagonu”³¹. Nie jasne było także to, gdzie należałoby wywieźć Żydów – „do Polski? Moskwy? Na ziemie kozackie? Do Rumunii? Węgier? CzSR³²? Czy zrzucalibyśmy ich w Odessie, prosto z wagonów do Morza Czarnego?”³³. Jak wynika z analizowanego źródła, powyższe sposoby „rozwiązania” „kwestii żydowskiej” prawdopodobnie postulował Seleszko w swoim liście (na pewno zaś wśród nich była idea „zrzuć Żydów do Morza Czarnego”). Martyneć zasadniczo nie był przeciw. Zachowywał jednocześnie pewien sceptycyzm wobec efektywności tych środków, a także uznawał za pozbawione sensu pisanie na ten temat w broszurze³⁴.

²⁷ W pracy, którą cytuję, ta uwaga znajduje się na s. 44, a nie 31. Najwidoczniej Seleszko komentował ten sam tekst, ale wydany w innym miejscu i posiadający odmienną numerację stron.

²⁸ Лист В. Мартинця до М. Селешка від 23.02.1939 р...

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ В. Мартинець, *Жидівська проблема...*, с. 36–38, 44–45.

³¹ Лист В. Мартинця до М. Селешка від 23.02.1939 р...

³² Republika Czeskosłowacka (Československá republika).

³³ Лист В. Мартинця до М. Селешка від 23.02.1939 р...

³⁴ Martyneć w liście twierdził, że „jeżeli [autor – M.W.] pisze o tym pomiędzy wierszami albo w niewinny sposób, to właśnie z tej samej przyczyny, jaką Pan podnosi niby Żydzom i cały świat mogą podnieść taką propagandę przeciwko nam, że się nie obronimy”, *ibidem*.

Powyższy list nie tylko znakomicie wskazuje na różnice pomiędzy treściami, które nacjonałiści propagowali w wąskim wewnętrznym kręgu, a tymi, które podnosili w propagandzie. Równocześnie zdaje się argumentem przeciwko tezie o zauważalnie mniejszym radykalizmie działaczy starszego pokolenia OUN (m.in. Seleszko i Martynec, lecz także Mykoła Sciborski) w porównaniu z wywodzącymi się z szeregów KE OUN młodszymi rewolucjonistami (m.in. Kołodzinski, Stećko). List Martynecia świadczy dobitnie, że również wśród pierwszej grupy pojawiały się koncepcje masowych zbrodni na Żydach, a jeżeli się od tego „rozwiązania” odżegnywano, to z powodów taktycznych. W analogiczny sposób negował sens podobnych działań jeden z najbardziej radykalnych działaczy młodego pokolenia – Kołodzinski³⁵.

Właśnie zagadnieniu koncepcji politycznych ostatniego działacza poświęcone są inne ważne dokumenty odnalezione przeze mnie w AOУN. Przede wszystkim mowa tu o pracy Kołodzinskiego „Wojna partyzancka”. Wzmiankę o istnieniu tego tekstu zamieścił Wasyl Jaszan w pochodzącym z końca lat czterdziestych analityczno-wspomnieniowym artykule poświęconym postaci Kołodzinskiego³⁶. Nieco informacji o „Wojnie partyzanckiej” można odnaleźć w korespondencji członków OUN. Pracę tę Kołodzinski napisał mniej więcej w połowie 1937 r. Następnie „Wojna partyzancka” została przepisana (a jednocześnie poprawiona) przez Seleszkę. Ten ostatni dokonał w oryginalnym tekście pewnych zmian łagodzących jego początkową wymowę. Wywołało to spór pomiędzy działaczami, w którym Seleszko oskarżał Kołodzinskiego o „fantazjowanie”, a ten ostatni odpowiadał zarzutami o „UNDO-wski realizm” swojego oponenta³⁷. W sporze tym zabrał głos nawet Jewhen Konowalec, który był zdumiony niechęcią Kołodzinskiego do przyjęcia jakichkolwiek uwag³⁸. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy znajdujący się w AOУN egzemplarz to oryginał Kołodzinskiego, czy też tekst przepisany przez Seleszkę. Na autorstwo Kołodzinskiego wskazywać mógłby fakt, że „Wojna partyzancka” została napisana na tej samej maszynie (czcionka i odstęp pomiędzy wierszami są identyczne) co jego pozostałe ważniejsze prace z tego okresu (referat „Ukraińska nacjonalistyczna wojenna doktryna”, a także „Wojenna doktryna ukraińskich nacjonalistów”). Ale ten argument jest obosieczny. Równie dobrze to Seleszko (prowadził on kancelarię organizacji!) mógł przepisać wszystkie prace Kołodzinskiego. Na korzyść tej wersji świadczą dwa argumenty. Po pierwsze,

³⁵ Przekonywał on, że wbrew temu, co przewidują niektórzy nacjonałiści, 3,5 mln Żydów „nie wyrzniemy” podczas powstania. [М. Колодінський], Воєнна доктрина..., АОУН, ф. 1, оп. 2, сп. 466, арк. 137–138.

³⁶ В. Яшан, *Полковник Михайло Колодінський (закінчення)*, „Сурмач” (1979), № 3–4, с. 24–29.

³⁷ Лист М. Колодінського до М. Селешка від 30.10.1937 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані; Лист М. Колодінського до М. Селешка від 06.11.1937 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані; Лист М. Селешка до М. Колодінського від 09.11.1937 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

³⁸ Лист Є. Коновальця до М. Колодінського від 08.10.1937 р., АОУН, ф. 1, оп. 1, сп. 93, арк. 125.

zachowany egzemplarz zawiera tylko nieznaczną liczbę poprawek zrobionych na maszynie (i żadnych odręcznych). Po drugie, ani jeden z zachowanych w archiwach listów Kołodzinskiego nie został napisany na maszynie. Niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z tekstem nieznacznie poprawionym przez Seleszkę, czy też nie, należy traktować Kołodzinskiego jako jego autora.

„Wojna partyzancka” różni się od późniejszych prac Kołodzinskiego. Jest ona bowiem w znacznym stopniu podręcznikiem wojny partyzanckiej prowadzonej przez pojedynczy oddział. Autor omówił zagadnienia wpływu pogody i terenu na działalność partyzantki. Przeanalizował sposoby ataku, zasadzek, wywiadu czy aprowizacji oddziału partyzanckiego. Zagadnienia te niewątpliwie są inspirujące. Zaslugują na analizę ze strony historyka wojskowości lub badacza dziejów Ukraińskiej Powstańczej Armii w okresie II wojny światowej, który mógłby rozpoznać ewentualny wpływ tej pracy na działalność ukraińskiej partyzantki. Mnie w pracy Kołodzinskiego interesowały, po pierwsze, wyłaniająca się z niej koncepcja powstania nacjonalistycznego, po drugie zaś, jego stosunek do koncepcji czystek etnicznych. Oba te wątki, szeroko przedstawione w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów”, zostały podjęte w bardziej ograniczony sposób już w „Wojnie partyzanckiej”, chociaż treści im poświęcone w obydwu pracach pokrywają się tylko częściowo.

Faktycznym punktem wyjścia rozważań Kołodzinskiego była ideowość partyzantów³⁹. Twierdził on, że „podczas wojny trzy czwarte zwycięstw zależy od ducha armii, a jedna czwarta od czynników materialnych”⁴⁰. Historycznymi przykładami tejże ideowości jawili się mu m.in. płk Iwan Bohun, partyzanci Zimnego Jaru, a także hiszpańscy powstańcy walczący na początku XIX w. przeciwko wojskom Napoleona⁴¹. Kołodzinski przekonywał, że najlepszym okresem dla organizacji partyzantki jest rewolucja albo powstanie narodowe (autor używał tych pojęć zamiennie)⁴². Wybuch powstania miał być tym łatwiejszy, im bardziej jakiś naród „odczuwał niewolę”, był „ograbiony z praw”⁴³. Tym samym Kołodzinski dawał bezpośredni wyraz taktyce ukraińskich nacjonalistów, jaka była nakierowana na torpedowanie wszelkich prób porozumienia polsko-ukraińskiego (jej przykład stanowił zamach na posła na Sejm RP i zwolennika współpracy polsko-ukraińskiej Tadeusza Hołówkę w 1931 r.). Zasadniczy sens planu polityczno-wojskowego Kołodzinskiego wyglądał następująco:

Zniszczyć wroga można tylko ogólnonarodowym powstaniem. I największym zadaniem partyzantów będzie wywołanie tego powstania. Powstanie odbywa się w imię wielkich

³⁹ [М. Колодзінський], Партизанська війна, АОУН, Документи Миколи Капустянського, Аркуші не номеровані [tekst posiada wszakże ponumerowane strony], s. 13, 40, 49–50.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 39.

⁴¹ *Ibidem*, s. 4, 7.

⁴² *Ibidem*, s. 3.

⁴³ *Ibidem*, s. 18–19.

hasel politycznych, które wysuwa pewna organizacja polityczna. Podczas powstania jest tylko jedna zasada; niszczyć wroga wszelkim sposobem, w każdym miejscu, szybko, nagle i bezwzględnie.

Jak wróg jest już zniszczony, to partyzanci muszą niezwłocznie przystąpić do organizacji armii narodowej. Z pojedynczych oddziałów partyzanckich tworzą się sotnie, kurenie, a nawet pułki. Teraz już zmieni się taktyka walki, na wroga trzeba będzie następować frontem. Partyzanci są dobrzy, kiedy wróg okupuje nasze ziemie. Ale jak wróg jest zniszczony albo przegnany z naszych ziem przy pomocy powstania, to partyzanci muszą być rdzeniem młodej armii narodowej, która musi prowadzić dalej wojnę z wrogiem, ale już na granicach państwa, albo na wrogim terytorium⁴⁴.

Równocześnie Kołodzinski był świadomy możliwości odmiennego scenariusza. Działacz twierdził, iż niewykluczone, iż zanim rewolucja „dojrzeje”, może wybuchnąć wojna. Kołodzinski utrzymywał, iż „każda wojna przyniesie nam wolność, kiedy postaramy się być jej podmiotem”. W takiej sytuacji Ukraińcy z jednej strony powinni wszcząć wojnę partyzancką, z drugiej zaś wywoływać bunty i sabotaże w szeregach wrogich armii⁴⁵. Równocześnie Kołodzinski był przekonany, że Ukraińcy muszą być gotowi do prowadzenia walki przeciwko każdemu z wrogów równocześnie. Perspektywa kilku frontów go nie przerażała. Przeciwnie, twierdził, iż „Prowadzić partyzantkę przeciwko jednemu wrogowi, a drugiemu pozostawić wolną rękę to znaczy pomagać mu pobić tego pierwszego”. Ukraińscy partyzanci mieli więc być nie „języczkiem u wagi” w walce obcych sił, lecz „decydującym czynnikiem z orientacją na własne siły”⁴⁶. Zasięg wojny partyzanckiej, jaki kreślił Kołodzinski, był imponujący. Objąć ona miała nie tylko Ukrainę, ale i „bliskie ziemie azjatyckie”⁴⁷. Kołodzinski jawił się również jako zwolennik współdziałania „partyzantów narodów zniewolonych” w walce przeciwko Armii Czerwonej, choć nie opisywał szerzej tej koncepcji⁴⁸. Większość wymienionych wyżej postulatów została rozwinięta w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów”. Między innymi Kołodzinski szczegółowiej omówił etapy organizacji powstania i sposób jego przekształcenia w wojnę, a także uargumentował mocniej postulat zasadności walki na kilka frontów⁴⁹.

O ile zasadniczy kształt koncepcji powstania nacjonalistycznego jest w „Wojnie partyzanckiej” wyraźny, zgoła odmiennie wygląda sprawa z budzącym największe emocje postulatem zawartym w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów” – połączenia powstania z czystką etniczną na ludności polskiej i żydowskiej. Znane do tej pory prace działacza OUN prowokują myśl, że jego ideologia mogła być przyczyną masowych mordów popełnionych przez nacjonalistów

⁴⁴ *Ibidem*, c. 20.

⁴⁵ *Ibidem*, c. 35–36.

⁴⁶ *Ibidem*, c. 38.

⁴⁷ *Ibidem*, c. 30.

⁴⁸ *Ibidem*, c. 33.

⁴⁹ [М. Колодзінський], Воєнна доктрина..., АОУН, ф. 1, оп. 2, сп. 466, арк. 101, 106–123, 128–129.

w latach 1943–1945 na Wołyniu i w Galicji Wschodniej. Już w 1929 r. w pracy *Polskie powstanie 1863 r.* pisał on:

Na przykładzie polskich powstańców widzieliśmy, że ludzie, którzy chcieli wolności dla swojego narodu nie przebierali w środkach do jej osiągnięcia. Dlaczegoż nam nie iść szlakami wskazanymi przez historię? Potrzeba krwi, dajmy morze krwi, potrzeba terroru uczynimy go piekielnym, trzeba poświęcić dobra materialne, nie zostawmy sobie niczego. Mając na celu wolne państwo ukraińskie [podkreślenie oryginalne] zmierzajmy do niego wszystkimi środkami i wszystkimi drogami. Nie wstydzmy się mordów, grabieży i podpaleń. W walce nie ma etyki. Etyka na wojnie to pozostałości niewolnictwa narzuczonego przez zwycięzców pokonanym⁵⁰.

Z kolei w 1938 r. w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów” szkicował wyraźny plan o charakterze polityczno-wojskowym:

Nasze powstanie nie ma na celu tylko zmiany ustroju politycznego. Musi ono oczyścić Ukrainę, z cudzego wrogiego elementu i z niedobrego, własnego, rodzimego. Tylko podczas powstania będzie okazja wymieść dosłownie do ostatniej nogi polski element z „ZUZ”⁵¹ i w ten sposób zakończyć polskie pretensje o polskim charakterze tych ziem. Polski element, który będzie aktywnie czynić opór musi ulec w walce, a resztę trzeba sterroryzować i zmusić do ucieczki za Wisłę⁵².

Tymczasem w „Wojnie partyzanckiej” nie ma niczego podobnego. Kołodzinski przyznawał co prawda, że „wojna partyzancka jest najbardziej okrutną ze wszystkich rodzajów wojny”⁵³. Działacz pisał w dwóch miejscach, że wroga należy niszczyć szybko i bezwzględnie⁵⁴. Przekonywał też, że „Partyzant z nożem w ręce albo siekierą czyni wśród wroga większe moralne spustoszenie, niż bomby lotnicze”⁵⁵. Niewątpliwie Kołodzinski dopuszczał okrutny i bezwzględny odwet. Dawał temu wyraz, przywołując rzekome wydarzenia z historii powstania Chmielnickiego, gdzie Iwan Bohun w odwecie za nabicie na pal przez Stefana Czarnieckiego trzech kozaków rozkazał w analogiczny sposób potraktować 12 Polaków⁵⁶. W najdalej idącym sformułowaniu Kołodzinski twierdził, że chociaż „za wszelką cenę nie można dopuścić, aby partyzanci byli straszni dla własnej ludności”, to „z wrogiem mogą sobie pozwolić partyzanci na wszelkiego rodzaju wybryki. Taka wolność w postępowaniu z wrogiem tylko demoralizuje wroga, a partyzantów rozzuchwala”⁵⁷.

⁵⁰ М. Буджак [М. Колодзінський], *Польське повстання 1863 р.*, Львів 1929, с. 13.

⁵¹ Ziemie Zachodnioukraińskie (Західноукраїнські землі).

⁵² [М. Колодзінський], *Воєнна доктрина...*, АОУН, ф. 1, оп. 2, сп. 466, арк. 103.

⁵³ [Idem], *Партизанська війна*, АОУН, Документи Миколи Капустянського, Аркуші не нумеровані, с. 52.

⁵⁴ *Ibidem*, с. 16, 20.

⁵⁵ *Ibidem*, с. 46.

⁵⁶ *Ibidem*, с. 52.

⁵⁷ *Ibidem*, с. 51.

Piszząc o wrogach, Kołodzinski najprawdopodobniej miał jednak na myśli siły zbrojne przeciwnika. W innym miejscu bowiem stwierdzał:

Nasi „atamani” z ich „republikami” i pogromami żydowskimi – był to materiał dla opluwania naszych zmagają wyzwoleńczych. A naród, który walczy o niepodległość nie powinien robić planowo niczego takiego, czego by się później wstydził. Jeden taki „hulajpolski” baćko mógł przynieść wstyd całemu ruchowi wyzwoleńczemu. Ukraińscy partyzanci muszą być na wskroś bohaterami, aby nie przynosić szkody i wstydu Ukrainie podczas walki z wrogiem. Dlatego przykładem naszym mogą być bohaterowie spod Bazaru i z „Zimnego Jaru”, a nie jakiś „ataman z Hulajpola”. Te moralne cechy partyzantów to najważniejsza rzecz w walce wyzwoleńczej. Bo tylko bohaterowie tworzą historię [...]. Rycerze walki o niepodległość Ukrainy muszą mieć czyste ręce i czyste dusze. Bez tych moralnych cech nie zdobywa się państwa w nacjonalistycznym rozumieniu⁵⁸.

Jak widać, są to zgoła odmienne treści aniżeli podniesione w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów”. Można by oczywiście próbować tę różnicę tłumaczyć, stawiając hipotezę, że jest to jedna z poprawek dokonanych przez Seleszkę. Nie można jednak odrzucać hipotezy o realnej ewolucji ideowej Kołodzinskiego. Krytyka pogromów jest bowiem jeszcze obecna w referacie „Ukraińska nacjonalistyczna wojenna doktryna”, który powstał w okresie między dwiema omawianymi pracami Kołodzinskiego⁵⁹. Warto też przeanalizować, w jaki sposób zmienił się na przestrzeni drugiej połowy 1937 i pierwszych miesięcy 1938 r. stosunek Kołodzinskiego do tych, których początkowo oskarżał o przynoszenie „wstydu” pogromami ruchowi wyzwoleńczemu, a więc do atamanów okresu rewolucji i wojny domowej. W „Wojnie partyzanckiej” regularnie przewijają się krytyczne oceny działalności Nestora Machny, Matwija Hryhorijewa, Swyryda Kocura czy Juchyma Bożki⁶⁰. Tymczasem w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów” działalność atamanów została opisana już w sposób pozytywny⁶¹. Wszystko to każe sądzić, że koncepcja połączenia powstania nacjonalistycznego z czystkami etnicznymi na Polakach i Żydach pojawiła się w myśli Kołodzinskiego dopiero pod koniec 1937 lub na początku 1938 r.

Interesującym dokumentem, który wskazuje na rozwój koncepcji politycznej Kołodzinskiego, są uwagi do jego referatu poświęconego doktrynie wojskowej, poczynione przez Jarosława Stećkę⁶². O tym, że Stećko miał wpływ na ostateczny kształt „Wojennej doktryny ukraińskich nacjonalistów”, świadczą informacje pochodzące z jego wspomnień nagranych przez Anatolija Bedrija w latach

⁵⁸ *Ibidem*, c. 28.

⁵⁹ [М. Колодзінський], Українська націоналістична воєнна доктрина, АОУН, ф. 1, оп. 2, сп. 465, Аркуші не нумеровані [tekst posiada ponumerowane strony], c. 34.

⁶⁰ *Ibidem*, c. 21, 82–83.

⁶¹ [М. Колодзінський], Воєнна доктрина..., арк. 89, 109.

⁶² [Я. Стецько], Замітки до вступу до Воєнної Доктрини, АОУН, Документи Миколи Капустьянського.

osiemdziesiątych⁶³. Jeszcze więcej na ten temat mówi nam odnaleziony w AOUN przez Ołeksandra Zajcewa list Stečki z 10 marca 1938 r., w którym ten pisał:

Drogi Towarzyszu!

Proponuję Panu opracowanie dla naszego czasopisma referatu pod n[azwą] „UKRAIŃSKA DOKTRYNA WOJSKOWA”

Do Pana wstępnej pracy na ten temat przesyłam Panu uwagi, które już czytał p. Mudry⁶⁴ i się z nimi zgadza. Do Pana należałoby, aby oprócz historycznej retrospekcji, dać i perspektywę, opierając naszą doktrynę na tych zadaniach, które stawiamy przed Ukrainą⁶⁵.

Wspomniane w liście uwagi odnosiły się do powstałego, prawdopodobnie pod koniec 1937 r.⁶⁶, referatu „Ukraińska nacjonalistyczna wojenna doktryna”, stanowiącego przede wszystkim przegląd ukraińskich tradycji wojennych⁶⁷. Później ten referat w nieco zmienionej formie stał się pierwszą częścią „Wojennej doktryny ukraińskich nacjonalistów”. Główne zastrzeżenie Stečki do tekstu Kołodzinskiego odnosiło się do samego pojęcia „ukraińskiej wojennej doktryny”. Działacz uznawał, że to sam nacjonalizm jest wojenną doktryną albo – ujmując zagadnienie szerzej – „doktryną walki”. Tym samym Stečko sprzeciwiał się wprowadzaniu do myśli nacjonalistycznej pojęcia „innej wszechogarniającej doktryny”⁶⁸. To zastrzeżenie Kołodzinski przyjął. W „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów” pisał bowiem: „umyślnie stosuję nazwę «wojenna doktryna ukraińskich nacjonalistów», aby zaznaczyć, że na Ukrainie nie może być niczego nienacjonalistycznego”⁶⁹. Na poziomie szczegółowych uwag Stečko proponował ograniczenie pojęcia doktryny wojennej ściśle do metodyki, strategii, stylu zaprowadzenia pewnych idei (te same w sobie należały do innych nauk). I tak do doktryny wojennej miało przynależeć

⁶³ *Idem*, *Спогади (Відреагований текст розмов достойного Ярослава Стецька з д-рем Анатоієм Бедрієм і записаних на 12 касетах від 17 до 23 червня 1985 року*, арк. 8, 19, <http://ounuis.info/archive/library/manuscripts/rozmovy-yaroslava-stetska-z-anatoliem-bedriem.html> (dostęp: 20.03.2020).

⁶⁴ Był to pseudonim Konowalca.

⁶⁵ О. Зайцев, *Военна доктрина Михайла Колодзінського...*, с. 248.

⁶⁶ Ołeksandr Zajcew twierdzi, iż „sądząc z treści, referat napisano pod koniec 1935 albo na początku 1936 roku”. Grzegorz Motyka przeszuwa tę datę nawet na 1935 r. Koncepcje tych badaczy są logicznie poprawne, nie opierają się jednak na źródle, jakie mogłoby poświadczyc taką datację. Tymczasem w listopadzie 1937 r. Kołodzinski pisał do Seleszki, że „zabrałem się za pisanie wstępnego artykułu do zasad moralnych naszej doktryny wojennej”. Jeżeli przeanalizujemy dokładnie tekst zarówno referatu, jak i późniejszej „Wojennej doktryny ukraińskich nacjonalistów”, to zobaczymy, że fragment zatytułowany „zasady moralne” znajduje się tylko w pierwszej pracy Kołodzinskiego. Wskazuje to, że tekst nie był wówczas jeszcze skończony. *Ibidem*, с. 247; G. Motyka, *Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016, s. 31; Лист М. Колодзінського до М. Селешка від 06.11.1937, АОУН, Документи Михайла Селешка.

⁶⁷ [М. Колодзінський], *Українська націоналістична воєнна доктрина*, АОУН, ф. 1, оп. 2, сп. 465.

⁶⁸ [Я. Стецько], *Замітки до реферату про культуру...*, с. 2.

⁶⁹ [М. Колодзінський], *Воєнна доктрина...*, АОУН, ф. 1, оп. 2, арк. 11.

zagadnienie psychofizycznych walorów ukraińskiego żołnierza czy tradycji prowadzenia wojny. Stećko twierdził także, iż „wojenna doktryna musi bazować na pewnych ideach, celach wojny i ogólnej ukraińskiej roli na świecie. Ukr[aińska] prawda, którą chcemy uczynić uniwersalną, ukr[aiński] imperializm, jaki właśnie”⁷⁰. Autor uwag zgłaszał również zastrzeżenia wobec konkretnych koncepcji imperialnych Kołodzinskiego, które przewidywały przesunięcie granicy wpływów Ukrainy „do Altaju i Dżungarii”⁷¹. Stećko przekonywał, że misja wyznaczana Ukrainie przez Kołodzinskiego jest „zbyt wąska”. Twierdził, że Ukraina powinna nie tylko „podbić step”, lecz także zostać „imperium światowym”⁷². Autor uwag nie przedstawił spójnej kontrpropozycji, lecz z poczynionych wzmianek można wnioskować, że jego zdaniem Ukraina powinna być morską i przemysłową potęgą posiadającą dostęp do mórz Bałtyckiego i Śródziemnego, a także prowadzącą penetrację w Indiach „drogą szerzenia tam chrystianizmu”⁷³. Należy sądzić, że powyższe uwagi Stećki zostały w pewnym stopniu zaaprobowane przez Kołodzinskiego, który w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów” pisał: „Anglicy muszą się bać, że młode państwo ukraińskie, które powstanie po ciężkich ofiarach, może być niebezpieczne dla Indii. I bezsprzecznie musi ich zastanawiać czy polityka ukr[aińskiego] państwa wobec Azji Centralnej pójdzie tymi szlakami co Moskwy tzn. czy Ukraina nie zechce zdobyć Indii i w ten sposób wyjść na światowy ocean morskich wód”⁷⁴. Stećko, będąc przekonany o konieczności sięgnięcia do „źródeł ukraińskiego ducha”, sugerował też, ażeby Kołodzinski w większym stopniu odniósł się do „strategicznego stylu” Światosława Zdobywcy, Bohdana Chmielnickiego czy dowódców „ostatnich wojen”. Te wątki jawiły mu się jako ważniejsze aniżeli omawianie elementów doktryny wojennej Napoleona, Helmutha von Moltkego (starszego) czy Michaiła Tuchaczewskiego⁷⁵. Także te uwagi zostały przyjęte, a część poświęcona historycznemu rozwojowi ukraińskiej doktryny wojennej rozszerzona w jego kolejnej pracy.

Nowe materiały z AOUN rzucają też dodatkowe światło na zagadnienie orientacji politycznych zorganizowanego nacjonalizmu. Zagadnienie to wywołuje pewne dyskusje. Część badaczy polemizowała z tezą o proniemieckiej orientacji OUN. Autorzy ci próbowali odpiierać zarzut germanofilstwa nacjonalistów poprzez pokazywanie orientacji na Wielką Brytanię jako równorzędnej wobec orientacji na Niemcy. W tym kontekście przywoływano epizod działalności Jewhena Lachowycza w Londynie i jego próby nawiązania relacji z Brytyjczykami⁷⁶. Polemika ta miała

⁷⁰ [Я. Стецько], Замітки до реферату про культуру..., с. 3.

⁷¹ [М. Колодзінський], Українська націоналістична..., Аркуші не нумеровані [с. 7 cytowanej pracy].

⁷² [Я. Стецько], Замітки до реферату про культуру..., с. 4.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ М. Колодзінський, Воєнна доктрина..., АОУН, ф. 1, оп. 2, сп. 466, арк. 195.

⁷⁵ [Я. Стецько], Замітки до реферату про культуру..., с. 5.

⁷⁶ П. Мірчук, *Нарис історії Організації Українських націоналістів. Перший том 1920–1939*, ред. С. Ленкавський, Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк 1968, с. 508–510; С. Кот, *Великобританія*

jednak słabe podstawy. Sam działacz OUN we wspomnieniach pisał: „Dla wielu czołowych osób w ukraińskim ruchu nacjonalistycznym duch Anglii był obcy, nieprzyjazny. Tylko niektórzy z nich władali językiem angielskim. Anglia wydawała się zanadto oddalona od ziem ojczystych i to ich zdaniem obciążałoby stosunki z ukraińskim podziemiem”⁷⁷. Gdzieś na początku 1935 r. Lachowycz spotkał się z działaczami OUN w Niemczech (na ich czele stał Richard Jary). Podczas spotkania obydwie strony próbowały się przekonać do odmiennej wizji politycznej. Biorąc pod uwagę to, że w połowie 1935 r. Konowalec odwołał planowaną wizytę w Londynie, a na początku 1936 r. Lachowycz, twierdząc, że „szkodzi sprawie”⁷⁸, wyjechał z Wielkiej Brytanii, można założyć, że górą okazała się orientacja proniemiecka. Z dostępnych źródeł wiadomo, że po podpisaniu przez Niemcy i Włochy traktatu o przyjaźni (25 października 1936 r.) oraz przez Niemcy i Japonię paktu antykominternowskiego (25 listopada 1936 r.) Konowalec wysłał telegramy z gratulacjami do liderów wszystkich trzech państw⁷⁹. Z kolei Jewhen Baczyzna-Baczyński, który spotkał się w czerwcu 1937 r. z Konowalcem w Genewie, wspominał, że lider OUN „Na ogólną sytuację spoglądał raczej optymistycznie. Wojna jest nieunikniona w ciągu jakiś 2–3 lat. Niemiecko-włoska oś nakreśliła plan rozbioru Związku Sowieckiego i jeżeli Hitler nie zwariuje z jego imperializmem Wielkich Niemiec, to Ukraina będzie mieć autonomię i swoje wojsko”⁸⁰.

Nawet autorzy wspomnień wywodzący się z szeregów OUN, tacy jak Dmytro Andrijewski czy Wołodymyr Stachiw, nie negowali związków organizacji z Niemcami, choć wskazywali, że ukraińscy nacjonaści orientowali się na bardziej umiarkowanych w kwestii ukraińskiej działaczy, takich jak Alfred Rosenberg czy Wilhelm Canaris⁸¹. Obecne były także postawy znacznie bardziej prohitlerowskie (w sensie ideologicznym). Iwan Rohacz, przedstawiciel młodego pokolenia nacjonalistów z Zakarpacia, na mityngu w Chuście z okazji Dnia Jedności Ukrainy w styczniu 1939 r. mówił:

Żydzi, którzy żyją na naszej ziemi i w naszej ziemi pokazali swoją wrogość do nas wraz z informacją o przyjeździe generała [Lwa] Prchaly⁸². Pamiętamy o tym.

у дипломатичних планах полковника Євгена Коновальця, „Український визвольний рух” (2011), № 16, с. 219.

⁷⁷ Є. Ляхович, *Діяльність ОУН в Лондоні в 1933–1935 роках*, в: *Євген Коновалець та його доба*, Мюнхен 1974, с. 921.

⁷⁸ *Ibidem*, с. 922.

⁷⁹ АОНУ, Документи Євгена Коновальця, арк. 127.

⁸⁰ Є. Бачина-Бачинський, *Євген Коновалець в Женеві*, в: *Євген Коновалець та його доба...*, с. 745.

⁸¹ Д. Андрієвський, *Міжнародна акція ОУН*, в: *Організація Українських Націоналістів 1929–1954*, Париж 1955, с. 155; В. С[тахів], *Останні дні польк. Євгена Коновальця (спогад з приводу 12 річниці смерті)*, „До зброї” (1950), № 4 (травень), с. 13.

⁸² Chodzi o mianowanie czeskiego generała na funkcję ministra spraw wewnętrznych Ukrainy Karpackiej 16 stycznia 1939 r.

Tworzy się ukraińskie imperium.

Wielki kanclerz Hitler przebudowuje Europę. Ukraiński naród pójdzie z niemieckim narodem ramię, przy ramieniu.

Ukraińskie imperium nastanie – czy ktoś tego chce czy nie! Jesteśmy przepełnieni tą ideą!⁸³

Wszystkie te źródła dość jednoznacznie wskazywały na proniemiecką orientację OUN w drugiej połowie lat trzydziestych. Tymczasem w odnalezionych przeze mnie w AOUN dokumentach znajdują się wiadomości świadczące o tym, że ukraińscy nacjonalisci ciągle uwzględniali Wielką Brytanię w swojej koncepcji politycznej. Widać to z korespondencji prowadzonej przez przebywającego wówczas w Bułgarii działacza referentury wojskowej Wołodymyra Kołosowskiego oraz Seleszkę. Ten pierwszy w liście z 20 listopada 1938 r. informował ostatniego o swoim spotkaniu z konsulem brytyjskim w Warnie:

Mówi jeszcze, że [...] sprawa z Hiszpanią jest praktycznie zlikwidowana, że Nippon pierwszy – jego zdaniem – rozpocznie akcję i że Wielka Brytania zupełnie pewnie stanie po stronie niepodległej Ukrainy, ale będzie walczyć przeciwko temu, aby Wujek⁸⁴ zrobił z Ukrainy swoją kolonię. Z tego widzę, że musimy nacisnąć na naszą pracę w Londynie (ale oczywiście bardzo i bardzo ostrożnie). Zapytałem go, a jak on odnosi się do zagadnienia naszych przyszłych granic? Powiedział: stoi na gruncie granic narodowego terytorium!⁸⁵

Kołosowski był całkowicie pewien, iż brytyjski konsul przybywał w Bułgarii „głównie dla pracy i informacji w kwestii ukraińskiej”. Działacz OUN, oprócz propagowania sprawy ukraińskiej, próbował również uzyskać wsparcie brytyjskiego dyplomaty w celu zdobycia wizy bułgarskiej dla innego działacza OUN, Jurija Artiuszenki, jednakże spotkał się z delikatną odmową. Z kolei 21 listopada 1938 r. Seleszko pisał do Kołosowskiego: „W Anglii siedzą nasi przedstawiciele i pracują pełną siłą pary. Ten odcinek naszej polityki jest zabezpieczony. Siedzą tam amerykańscy Ukraińcy. Byłoby dobrze, jakby Pana konsul zwrócił uwagę swojego rządu na naszą sprawę. Do tego trzeba go odpowiednio pozytywnie, ale nie fantastycznie, informować o naszych siłach [...]. O Pańskich informacjach dla konsula Mekowcy⁸⁶ nie muszą nic wiedzieć i nie będą o niczym wiedzieć. To nasza wewnętrzna sprawa”⁸⁷.

Seleszko o kwestiach poruszanych przez Kołosowskiego informował innych działaczy organizacji. Działacz wyrażał wątpliwości odnośnie do szczerości stosunku

⁸³ *Свято соборности України в Хусті*, „Наступ” (1939), № 5, с. 1.

⁸⁴ Chodzi o Adolfa Hitlera.

⁸⁵ Лист В. Колосовського до М. Селешка від 20.11.1938 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

⁸⁶ Jedno z kodowych określeń Niemców, pochodzące od pseudonimu jednego z działaczy OUN w Niemczech – Wołodymyra Stachiwa „Meka”.

⁸⁷ Лист М. Селешка до В. Колосовського від 21.11.1938 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

Anglii do sprawy ukraińskiej. Szczególnie niepokoiła go kwestia ewentualnego przeciwdziałania niemieckim planom względem wschodniej Ukrainy. Z perspektywy Brytyjczyków jako problem jawił się brak ukraińskiej siły wojskowej. Implikowałaby on konieczność oparcia się Ukraińców na którymś z „mocnych i zorganizowanych sąsiadów”⁸⁸. Wśród tych zaś na pierwszy plan wysuwali się Niemcy. Zarazem to chwiejne stanowisko Wielkiej Brytanii pociągało za sobą konieczność podjęcia działań przez OUN, ażeby jej ostateczne „słowo wyszło na naszą korzyść”⁸⁹.

Cała wyżej opisana korespondencja pochodzi z listopada 1938 r. Oprócz tych kilku listów nie udało mi się znaleźć innych dokumentów z tego okresu, które wskazywałyby na próby uwzględnienia Wielkiej Brytanii w swoich koncepcjach politycznych przez OUN. Niemniej właśnie te kilka listów powoduje, że obok twierdzeń o proniemieckiej linii ukraińskich nacjonalistów w przeddzień II wojny światowej należy postawić mały znak zapytania.

Przeanalizowane dokumenty ze spuścizny Kapustianskiego i Seleszki z AOUN w Kijowie tylko do pewnego stopnia potwierdzają naszą dotychczasową wiedzę na temat myśli politycznej zorganizowanego nacjonalizmu. Po pierwsze, poświadczają narastanie tendencji antysemickich w OUN w przeddzień II wojny światowej. Jednocześnie wskazują, że stopień radykalizmu starszego pokolenia działaczy w tej kwestii niekoniecznie różnił się od poglądów prezentowanych przez działaczy, którzy ukształtowali się w szeregach KE OUN. Po drugie, dokumenty te pokazują, że obraz Kołodzinskiego, jako najbardziej maksymalistycznego spośród ukraińskich nacjonalistów, wymaga pewnego zniuansowania. Faktycznie najbardziej fantastyczna idea, która pojawiła się w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów” (hipotetyczna wizja ekspansji do Indii), została podsunęta Kołodzinskiemu przez Steckę, który twierdził, że Ukraina powinna zostać „imperium światowym”. Pewne niejednoznaczności można dostrzec też w stosunku Kołodzinskiego do połączenia powstania nacjonalistycznego z czystkami etnicznymi na Polakach i Żydach. Jego podejście do tego zagadnienia ulegało zmianom na przestrzeni relatywnie krótkiego czasu. W „Wojnie partyzanckiej” było negatywne, w „Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów” – pozytywne. Może to świadczyć o pewnej niestałości poglądów działacza. Po trzecie wreszcie, obraz OUN w przeddzień II wojny światowej, jako organizacji germanofilskiej, wymaga dodania drobnego „ale”. Większość ukraińskich nacjonalistów faktycznie spoglądała na III Rzeszę jako najważniejszego sojusznika swoich planów. Niektórzy z nich rozważali inną

⁸⁸ Należy wszakże zaznaczyć, że określenie „nasi sąsiedzi” trzeba rozumieć nie w znaczeniu ściśle terytorialnym, ale raczej jako państwo, w którym działacze OUN prowadzili działalność. Лист М. Селешка від 24.11.1938 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

⁸⁹ Лист М. Селешка від 22.11.1938 р., АОУН, Документи Михайла Селешка, Аркуші не нумеровані.

konstelację sojuszniczą, w której Wielka Brytania jawiłaby się jako partner mający przeciwdziałać hitlerowskim dążeniom do zdobycia *Lebensraum* na Ukrainie. Te wnioski prowadzą do dwóch konkluzji. Po pierwsze, pewne utrwalone w historiografii sądy na temat dziejów OUN w drugiej połowie lat trzydziestych niekoniecznie muszą odpowiadać rzeczywistości, gdyż są oparte na relatywnie niewielkim zasobie źródeł proveniencji OUN-owskiej. Po drugie, implikuje to konieczność dalszych badań nad tymi źródłami – nie tylko w AOUN, lecz również w archiwach amerykańskich i kanadyjskich.

Political Thought of the Organization of Ukrainian Nationalists in the Second Half of the 1930s in the Light of New Documents

Abstract

The article is based on a source analysis of previously unused documents, originating from the legacy of Mykola Kapustiansky and Mykhailo Seleshko from the Archives of the Organization of Ukrainian Nationalists in Kyiv. The text discusses the evolution of the political thought of the OUN in the second half of the 1930s, in three thematic areas, which are the subject of intense discussion among scholars. First of all, analysing Seleshko correspondence, I show that the attitude of the older generation of OUN activists towards Jews, on the eve of World War II, was not much more radical than that of young activists coming from the National Executive of OUN. Secondly, new documents complement our knowledge of the political and military concept of Mykhailo Kolodzinsky. I show that his idea of a nationalist uprising was presented for the first time in his 1937 work *Guerrilla War*; at that time, Kolodzinsky distanced himself from the idea to link the uprising with ethnic cleansing on Poles and Jews. Finally, I show that although the basic political orientation of Ukrainian nationalists on the eve of World War II assumed cooperation between the OUN and the Third Reich, there are also documents showing attempts to interest the British in the Ukrainian question. These conclusions diverge to some extent from existing arrangements, which means that further source research into the OUN political thought in the second half of the 1930s is necessary.

Политическая мысль Организации украинских националистов (ОУН) во второй половине 30-х гг. в свете новых документов

Аннотация

Статья создавалась на основе источникового анализа ранее неиспользованных документов из наследия Николая Капустянского и Михайлы Селешко из Архива Организации украинских националистов в Киеве. Текст описывает формирование политической мысли ОУН в трех тематических областях, являющихся предметом интенсивной дискуссии ученых. Во-первых, анализируя переписку Селешко, я показываю, что отношение старшего поколения деятелей ОУН к евреям накануне Второй мировой войны особенно не отличалось радикализмом от взглядов молодых деятелей из Краевой экзекутивы ОУН. Во-вторых, «новые документы» дополняют наши знания о политико-военной концепции М. Колодинского. Я показываю, что его концепция националистского восстания была

впервые представлена в труде *Партизанская война* (1937), но тогда еще Колодинский отрещивался от требования соединить восстание с этническими чистками в отношении поляков и евреев. И наконец я показываю, что хотя основная политическая ориентация украинских националистов накануне Второй мировой войны предполагала сотрудничество ОУН с Третьим рейхом, то существуют также документы, свидетельствующие о попытках заинтересовать британцев украинским вопросом. Эти выводы, в некоторой степени, отличаются от существующих, из-за чего необходимы дальнейшее изучение источников в исследованиях политической мысли ОУН во второй половине 1930-х гг.

Bibliografia

Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w Kijowie (Архів Організації Українських Націоналістів у Києві, АОУН)

ф. 1, оп. 1, сп. 93

ф. 1, оп. 2, сп. 25

ф. 1, оп. 2, сп. 465

ф. 1, оп. 2, сп. 466

Документи Миколи Капустянського

Документи Михайла Селешка

Документи Євгена Коновальця

Źródła drukowane

Андрієвський Д., *Міжнародня акція ОУН, в: Організація Українських Націоналістів 1929–1954*, Париж 1955, с. 141–165.

Волянський О. [Врецьона Євген], *Розлам в ОУН – його причини і наслідки*, „Вісник ООЧСУ” (1948), № 4, 5.

Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів, т. 1: 1927–1930, уп. Ю. Черченко, О. Кучерук, Київ 2005.

Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів, т. 2, ч. 1: 1931–1934, уп. Ю. Черченко, Київ 2010.

Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів, т. 2, ч. 2: *Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським. 1927–1934*, уп. Ю. Черченко, Київ 2007.

Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів, т. 3: *Листування Євгена Коновальця з представниками Української Стрілецької Громади в Канаді*, уп. Ю. Черченко, Київ 2018.

Євген Коновалець та його доба, Мюнхен 1974.

Зайцев О., *Воєнна доктрина Михайла Колодзінського*, „Україна Модерна” (2013), № 20, с. 257–295.

Колодзінський М., *Воєнна доктрина українських націоналістів*, ред. В. Рог, Київ 2019.

Буджак М. [Колодзінський М.], *Польське повстання 1863 р.*, Львів 1929.

Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. Документи і матеріали, ред. В. Муравський, Львів 2006.

Мартинець В., *за зуби й пазури нації*, Париж 1937.

- Мартинець В., *Жидівська проблема в Україні*, в: *Альманах. Ідея в наступі*, Париж 1938, с. 24–47.
- Онацький Є., *У вічному місті – II. Записки українського журналіста. 1931–1932 роки*, Торонто 1981.
- Онацький Є., *У вічному місті – III. Записки українського журналіста 1933 рік*, Торонто 1985.
- Онацький Є., *У вічному місті – IV. Записки українського журналіста 1934 рік*, Торонто 1989.
- Онацький Є., *У вічному місті. Записки українського журналіста*, Буенос Айрес 1954.
- Свято соборности України в Хусті*, „Наступ” (1939), № 5, с. 1.
- С[тахі]в В., *Останні Дні полк. Євгена Коновальця (спогад з приводу 12 річниці смерті)*, „До зброї” (1950), № 4 (травень), с. 8–17.
- Стецько Я., *Спогади (Відрегований текст розмов достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолієм Бедрієм і записаних на 12 касетах від 17 до 23 червня 1985 року*, <http://ounuis.info/archive/library/manuscripts/rozmowy-yaroslava-stetska-z-anatoliem-bedriem.html>.
- Черченко Ю., *Листування Леоніда Мосендза з Михайлом Селешком (1938–1939 рр.)*, „Пам’ятки. Археографічний щорічник” 9 (2008), с. 3–23.
- Черченко Ю., *Євген Коновалець про підготовку другого конгресу ОУН*, „Український визвольний рух” (2013), № 18, с. 7–24.
- Я б’ю в дзвін щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки. Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930*, уп. А. Кентій, Київ 2003.

Opracowania

- Sarynnyk M., *Foes of our rebirth. Ukrainian nationalist discussions about Jews*, „Nationalities Papers” (2011), no. 3, s. 315–352.
- Sarynnyk M., „*Knife in the Back of Our Revolution*”: A Reply to Alexander J. Motyl’s “*The Ukrainian Nationalist Movement and the Jews. Theoretical Reflections on Nationalism, Fascism, Rationality, Primordialism, and History*”, https://www.academia.edu/6313351/A_Knife_in_the_Back_of_Our_Revolution_A_Reply_to_Alexander_J._Motyls_The_Ukrainian_Nationalist_Movement_and_the_Jews_Theoretical_Reflections_on_Nationalism_Fascism_Rationality_Primordialism_and_History.
- Motyka G., *Wołyń ’43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016.
- Винар Л., *Євген Онацький – честність з нацією 1894–1979*, Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто 1981.
- Зайцев О., *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії*, Київ 2013.
- Кот С., *Великобританія у дипломатичних планах полковника Євгена Коновальця*, „Український визвольний рух” (2011), № 16, с. 208–219.
- Мірчук П., *Нарис історії Організації Українських націоналістів. Перший том 1920–1939*, ред. С. Ленкавський, Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк 1968.
- Посівнич М., *Военно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках*, Львів 2010.
- Радченко Ю., *Забуте насилля. Карпатська Україна та євреї (1938–1939)*, <http://uamoderna.com/md/radchenko-carpathian-sich>.
- Яшан В., *Полковник Михайло Колодзінський (закінчення)*, „Сурмач” (1979), № 3–4, с. 24–29.

Marek Wojnar, dr historii, adiunkt w Zakładzie Europy Środkowo-Wschodniej Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Zajmuje się problematyką polityki pamięci i integralnego nacjonalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem Ukrainy (marek.wojnar@isppan.waw.pl).

Marek Wojnar, PhD in history, assistant professor at the Central and Eastern Europe Department of the Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences. His research interests include: policy of memory and integral nationalism in Central and Eastern Europe, with particular emphasis on Ukraine (marek.wojnar@isppan.waw.pl).